PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

NUTQIDA BUZILISHLARI BO‘LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Tulanova Zarnigor Murodiljon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha
ta’lim va maxsus pedagogika fakulteti
Logopediya yo‘nalishi 3-kurs talabasi
zarnigor_tolanova@icloud.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23703571

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida buzilishlari bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlari yoritiladi. Bolalarda nutqning shakllanishi, tovush va bo‘g‘inlarni talaffuz qilish, so‘zlardan hamda iboralardan foydalanish, kattalar nutqini tushunish va muloqotga kirishish kabi jihatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, nutqiy rivojlanishdagi individual farqlarni aniqlashda kuzatish metodining ahamiyati hamda logopedik mashg‘ulotlarda artikulyatsion va nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlardan foydalanish, ritmik mashqlar va didaktik o‘yinlarning o‘rni ko‘rib chiqiladi. Maqolaning amaliy yo‘nalishi Andijon shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan, bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega 2–4 yoshli bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini kuzatish bilan bog‘liq. Tadqiqot mavzusi bolalarning nutqiy imkoniyatlarini individual o‘rganish, ularning muloqot ehtiyojlarini hisobga olish va logopedik ishlarni tashkil etishda individual yondashuvning ahamiyatini asoslashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy rivojlanish, nutq buzilishlari, maktabgacha yosh, logopediya, bolalar serebral falaji, kommunikativ ko‘nikmalar, nutqiy faoliyat, logopedik mashg‘ulotlar, individual yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности речевого развития детей дошкольного возраста с нарушениями речи. Анализируются такие аспекты, как формирование речи у детей, произношение звуков и слогов, использование отдельных слов и фраз, понимание обращённой речи взрослых и развитие коммуникативных навыков. Также рассматриваются значение метода наблюдения для выявления индивидуальных различий в речевом развитии детей и роль артикуляционных и дыхательных упражнений, звукоподражания, использования изображений и предметов, ритмических упражнений и дидактических игр в логопедических занятиях. Практическая направленность статьи связана с наблюдением за особенностями речевого развития детей в возрасте 2–4 лет с диагнозом детского церебрального паралича (ДЦП), посещающих специальное дошкольное образовательное учреждение города Андижана. Исследование направлено на индивидуальное изучение речевых возможностей детей, учёт их коммуникативных потребностей и обоснование значимости индивидуального подхода при организации логопедической работы.

Ключевые слова: речевое развитие, нарушения речи, дошкольный возраст, логопедия, детский церебральный паралич, коммуникативные навыки, речевая деятельность, логопедические занятия, индивидуальный подход.

INTRODUCTION (KIRISH)

Nutq insonning atrof-muhit bilan munosabatga kirishishi, o‘z fikri, istak va ehtiyojlarini ifodalashi hamda jamiyatga moslashishida muhim vosita hisoblanadi. Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy, bilish va kommunikativ qobiliyatlari shakllanadigan muhim bosqich bo‘lib, ushbu davrda nutqning rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Nutqida buzilishlari bo‘lgan bolalarda tovushlarni talaffuz qilish, bo‘g‘in va so‘zlardan foydalanish, iboralar tuzish, kattalar nutqini tushunish hamda muloqotga kirishish jarayonlari turlicha namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli bolalarning nutqiy rivojlanishini individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘rganish, mavjud qiyinchiliklarni aniqlash va o‘z vaqtida logopedik-pedagogik yordam ko‘rsatish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur mavzuning dolzarbligi, ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning muloqot imkoniyatlarini kengaytirish va ta’lim jarayonida individual yondashuvni ta’minlash bilan chambarchas bog‘liq. Bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega bolalarda harakat faoliyatidagi buzilishlar bilan bir qatorda ayrim hollarda nutqning motor jihatdan amalga oshirilishi va kommunikativ faoliyat bilan bog‘liq qiyinchiliklar ham kuzatilishi mumkin. Biroq bunday bolalarning nutqiy imkoniyatlari bir xil bo‘lmaydi: ayrimlari tovushlar va bo‘g‘inlar orqali, boshqalari alohida so‘zlar yoki iboralar yordamida muloqot qilishi mumkin. Shu bois nutqiy rivojlanishni faqat og‘zaki nutq bilan cheklamasdan, bolaning nutqni tushunishi, imo-ishoralardan foydalanishi, kattalar bilan o‘zaro munosabati va kommunikativ ehtiyojlarini ham hisobga olish zarur. O‘zbekistonda ham alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, maxsus pedagogik xizmatlarni rivojlantirish va inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 24-dekabrdagi 818-sonli «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratish, ularni jamiyatga integratsiya qilish va individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorida ko‘p funksional inklyuziv-resurs maktablarini tashkil etish, individual ta’lim rejalarini qo‘llash hamda korreksion mashg‘ulotlarni yo‘lga qo‘yishga oid chora-tadbirlar belgilangan. Qarorda 2026-yilda maxsus pedagoglar va maktabgacha ta’lim tashkilotlari mutaxassislarining malakasini oshirishga doir choralar ham nazarda tutilgan. Shuningdek, 2026-yilda bolalarning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va ularga yordam ko‘rsatish yo‘nalishida ham yangi tashabbuslar ilgari surilmoqda. Hukumatning 2026-yilga oid axborotida rivojlanishida buzilishlar aniqlangan 0–3 yoshli bolalar uchun bosqichma-bosqich «Erta aralashuv» xizmatini joriy etish, jumladan, maxsus pedagoglar tomonidan korreksion-pedagogik yordam hamda nutq va jismoniy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini ko‘rsatish rejalari bayon etilgan. Bu yo‘nalish bolalarning rivojlanish ehtiyojlariga imkon qadar erta e’tibor qaratish va tegishli mutaxassislar yordamini tashkil etish muhimligini ko‘rsatadi. 2026-yilda inklyuziv ta’lim masalalari xalqaro tashkilotlar va milliy ta’lim tizimi hamkorligida ham faol yoritilmoqda. Masalan, UNICEF va O‘zbekistonning tegishli tashkilotlari 2026-yil iyun oyida barcha bolalar uchun ochiq, xavfsiz va teng imkoniyatli ta’lim muhitini targ‘ib qiluvchi «My School for Everyone» milliy ko‘rgazmasini taqdim etgan. Ushbu

tashabbuslarda nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’limda ishtirok etishi, individual ehtiyojlarini hisobga olish va moslashtirilgan ta’lim sharoitlarini yaratish masalalariga e’tibor qaratilgan. Nutqiy rivojlanishni ilmiy o‘rganishning nazariy asoslari psixologiya, maxsus pedagogika va logopediya sohalarida shakllangan ilmiy qarashlarga tayanadi. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit va kattalar bilan o‘zaro munosabatning ahamiyati ta’kidlanadi. A.R. Luriyaning oliy psixik funksiyalar va nutq faoliyatiga oid tadqiqotlari esa nutqning murakkab funksional jarayon ekanini anglashga yordam beradi. T.B. Filicheva, G.V. Chirkina va T.V. Tumanova kabi olimlarning maxsus pedagogika hamda logopediya yo‘nalishidagi ilmiy-metodik ishlari nutqiy rivojlanishdagi qiyinchiliklarni o‘rganish, korreksion-pedagogik ishlarni rejalashtirish va bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish masalalariga bag‘ishlangan. Ushbu nazariy yondashuvlar bolaning nutqini uning umumiy rivojlanishi, ijtimoiy muhiti va muloqot faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish zarurligini asoslaydi. Mavzuning amaliy ahamiyati muallifning Andijon davlat pedagogika institutida maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi bo‘yicha ikkinchi mutaxassislikda tahsil olishi va Andijon shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida amaliyot olib borishi bilan ham belgilanadi. Amaliyot davomida 2–4 yoshli, bolalar serebral falaji tashxisiga ega sakkiz nafar bola bilan olti oydan ortiq vaqt mobaynida kuzatuv va mashg‘ulotlar olib borilgan. Kuzatuvlarda bolalarning nutqiy imkoniyatlari bir-biridan farq qilishi, ayrim bolalar tovush va bo‘g‘inlardan foydalanishi, ayrimlari ikki yoki undan ortiq so‘zdan iborat iboralar ishlatishi, boshqa bolalarda esa og‘zaki nutq juda cheklangan bo‘lishi mumkinligi qayd etilgan. Shuningdek, bolalarning istaklarini imo-ishora yoki tovushlar orqali bildirishlari, kattalar ko‘rsatmalarini tushunishlari va ko‘z bilan aloqa qilishlari kabi muloqot jihatlariga e’tibor qaratilgan. Amaliy mashg‘ulotlarda artikulyatsion va nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlar orqali so‘z o‘rgatish, ritmik va musiqali mashqlar, barmoq o‘yinlari, mayda motorikani rivojlantirish mashqlari hamda didaktik o‘yinlardan foydalanilgan. Mazkur tajriba bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini kuzatish va tavsiflash uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq kuzatuvlar asosida mashg‘ulotlarning samaradorligi haqida qat’iy xulosa chiqarish uchun qo‘shimcha tizimli diagnostika va natijalarni taqqoslash talab etiladi.Shu asosda tadqiqotning asosiy muammosi nutqida buzilishlari bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, ularning og‘zaki va noverbal muloqot imkoniyatlarini tavsiflash hamda individual logopedik yondashuvni tashkil etish uchun muhim bo‘lgan jihatlarni ilmiy jihatdan yoritishdan iborat. Tadqiqotning maqsadi nutqida buzilishlari bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini nazariy jihatdan o‘rganish va maxsus maktabgacha ta’lim muassasasidagi amaliy kuzatuvlar asosida DSP tashxisiga ega 2–4 yoshli bolalarning nutqiy hamda kommunikativ imkoniyatlarini tavsiflashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy rivojlanishining asosiy xususiyatlarini ilmiy adabiyotlar asosida o‘rganish, tovushlar, bo‘g‘inlar, so‘zlar va iboralardan foydalanish holatlarini tahlil qilish, bolalarning kattalar nutqini tushunishi hamda o‘z ehtiyojlarini og‘zaki yoki noverbal vositalar orqali ifodalashini kuzatish, nutqiy rivojlanishdagi individual farqlarni tavsiflash va kuzatuv natijalaridan kelib chiqib individual logopedik yondashuv bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi. Tadqiqot natijalari bolalarning nutqiy rivojlanishini har tomonlama o‘rganish, muloqot ehtiyojlarini hisobga olish va logopedik-pedagogik ishlarni individuallashtirishning ahamiyatini yoritishga xizmat qilishi ko‘zda tutiladi.

METHODS (METODLAR VA MATERIALLAR)

Mazkur tadqiqot nutqida buzilishlari bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini o‘rganishga qaratildi. Tadqiqotning metodologik asosini bolalarning nutqiy imkoniyatlarini individual xususiyatlari, muloqotga kirishish usullari va nutqiy faoliyatining namoyon bo‘lishini kuzatish orqali o‘rganish yondashuvi tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida bolaning og‘zaki nutqi bilan bir qatorda kattalar nutqini tushunishi, o‘z istaklarini ifodalashi va noverbal muloqot vositalaridan foydalanishiga ham e’tibor qaratildi.Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha yoshdagi nutqida buzilishlari bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanish jarayoni belgilandi. Tadqiqot predmeti esa bolalarning tovush va bo‘g‘inlarni talaffuz qilishi, so‘z va iboralardan foydalanishi, kattalar nutqini tushunishi hamda og‘zaki va noverbal vositalar orqali muloqotga kirishish xususiyatlaridan iborat.Tadqiqotning amaliy kuzatuv bazasini Andijon shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan, bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega sakkiz nafar bola tashkil etdi. Kuzatuv guruhi 2–4 yosh oralig‘idagi bolalardan iborat bo‘lib, ular bilan olti oydan ortiq muddat davomida amaliy mashg‘ulotlar va kuzatuv ishlari olib borildi. Mazkur guruhning tanlanishi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini maxsus maktabgacha ta’lim sharoitida o‘rganish imkonini berdi. Shu bilan birga, kuzatuv guruhi son jihatdan cheklanganligi sababli olingan ma’lumotlar, avvalo, aynan ushbu guruhni tavsiflash uchun qo‘llaniladi. Bolalarning nutqiy rivojlanishini o‘rganishda bir nechta jihatga e’tibor qaratildi. Jumladan, tovush va bo‘g‘inlarni talaffuz qilish, alohida so‘zlardan foydalanish, ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan iboralarni qo‘llash, kattalar ko‘rsatmalarini tushunish, ko‘z bilan aloqa qilish va istaklarini imo-ishora yoki tovushlar orqali ifodalash kuzatish yo‘nalishlari sifatida belgilandi. Amaliy kuzatuvlarda bolalarning nutqiy imkoniyatlari bir xil emasligi namoyon bo‘ldi: ayrim bolalarda og‘zaki nutq juda cheklangan bo‘lsa, boshqalarida tovush va bo‘g‘inlardan foydalanish yoki iboralar orqali muloqot qilish holatlari kuzatildi. Ushbu farqlar bolalarning nutqiy rivojlanishini individual tarzda tavsiflash zarurligini ko‘rsatadi. Nutqiy rivojlanishga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganishda bolaning yoshi, umumiy rivojlanish xususiyatlari, nutqni tushunish imkoniyati, muloqotga kirishish usullari va harakat faoliyati bilan bog‘liq ehtiyojlarini hisobga olish muhim deb qaraldi. Bolalar serebral falaji bo‘lgan bolalarda nutqiy qiyinchiliklarning ko‘rinishi va darajasi individual farq qilishi mumkin. Shu sababli faqat tashxis yoki yosh ko‘rsatkichiga asoslanib bolaning nutqiy rivojlanishi haqida xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. Har bir bolaning imkoniyatlarini alohida o‘rganish va kuzatilgan belgilarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur.Tadqiqotda asosiy metod sifatida pedagogik kuzatishdan foydalanildi. Kuzatish jarayonida bolalarning mashg‘ulotlardagi ishtiroki, tovush va bo‘g‘inlardan foydalanishi, nutqiy taqlidga munosabati, kattalar bilan muloqotga kirishishi va o‘z istaklarini ifodalash usullari e’tiborga olindi. Shuningdek, amaliy mashg‘ulotlar davomida bolalarning rasm va predmetlar bilan ishlash, ritmik faoliyat hamda didaktik o‘yinlarda namoyon qilgan nutqiy faolligiga e’tibor qaratildi. Olingan kuzatuvlar bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini tavsiflash va individual farqlarni aniqlash uchun asos bo‘lib xizmat qildi. Amaliy jarayonda artikulyatsion mashqlar, nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlar yordamida so‘z o‘rgatish, ritmik va musiqali mashqlar, barmoq o‘yinlari, mayda motorikani rivojlantirish mashqlari hamda rasmli kartochkalar asosidagi didaktik o‘yinlardan foydalanildi. Ushbu mashg‘ulotlar bolalarning mavjud nutqiy imkoniyatlarini kuzatish, muloqotga jalb etish va turli faoliyat sharoitlarida ularning javob reaksiyalarini o‘rganish imkonini

berdi. Biroq mazkur faoliyat turlarining samaradorligini aniqlash uchun dastlabki va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash, bir xil mezonlardan foydalanish va natijalarni tizimli qayd etish talab etiladi. Tadqiqot tavsifiy-kuzatuv xarakteriga ega bo‘lib, uning asosiy vazifasi kuzatuv guruhidagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashdan iborat. Standartlashtirilgan diagnostika, miqdoriy baholash yoki nazorat guruhi asosidagi tajriba o‘tkazilgani haqida ma’lumot mavjud emasligi sababli tadqiqot natijalari diagnostik tashxis qo‘yish yoki muayyan mashg‘ulot usullarining samaradorligini isbotlash sifatida talqin qilinmaydi. Tadqiqot materiallaridan ilmiy maqsadda foydalanishda bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, ularning ism-shariflarini oshkor etmaslik va zarur rozilik hamda muassasa ruxsatiga rioya etish muhim hisoblanadi.

RESULTS (NATIJALAR)

Tadqiqot doirasida Andijon shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan, bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega 2–4 yoshli sakkiz nafar bolaning nutqiy rivojlanish xususiyatlari amaliy kuzatuvlar asosida o‘rganildi. Kuzatuv jarayonida bolalarning og‘zaki nutq imkoniyatlari, tovush va bo‘g‘inlardan foydalanishi, so‘z hamda iboralar orqali muloqot qilishi, kattalar nutqini tushunishi va o‘z istaklarini ifodalash usullariga e’tibor qaratildi. Kuzatuv natijalari guruhdagi bolalarning nutqiy imkoniyatlari bir xil emasligini ko‘rsatdi. Ayrim bolalarda og‘zaki nutqning cheklanganligi kuzatilgan bo‘lsa, boshqalarida tovush va bo‘g‘inlardan foydalanish, ayrim hollarda esa ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan iboralar orqali muloqot qilish holatlari qayd etildi. Ushbu farqlar bolalarning nutqiy rivojlanishini individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, faqat bolaning yoshi yoki asosiy tashxisiga qarab uning nutqiy imkoniyatlari haqida umumiy xulosa chiqarish yetarli emasligi namoyon bo‘ladi. Bolalarning kommunikativ faoliyatini kuzatishda ularning o‘z ehtiyojlari va istaklarini ifodalash usullari ham muhim o‘rin tutdi. Ayrim bolalarda tovushlar va imo-ishoralar orqali muloqot qilishga intilish kuzatildi. Bu holat kommunikativ rivojlanishni faqat og‘zaki nutqning mavjudligi yoki rivojlanganlik darajasi bilan baholash to‘g‘ri emasligini ko‘rsatadi. Bolaning muloqotga kirishishga intilishi, o‘z ehtiyojlarini bildirish usullari va kattalar bilan o‘zaro munosabati ham uning kommunikativ imkoniyatlarini tavsiflashda hisobga olinishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlar davomida artikulyatsion va nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlar yordamida so‘z o‘rgatish, ritmik va musiqali mashqlar, barmoq o‘yinlari, mayda motorikani rivojlantirish mashqlari hamda rasmli kartochkalar asosidagi didaktik o‘yinlardan foydalanildi. Ushbu faoliyatlar jarayonida bolalarni mashg‘ulotlarga jalb etish, ularning topshiriqlarga munosabatini kuzatish va mavjud nutqiy hamda kommunikativ imkoniyatlarini o‘rganishga e’tibor qaratildi. Mashg‘ulotlarda turli ko‘rgazmali vositalar va o‘yin usullaridan foydalanish bolalarning nutqiy faoliyatini turli vaziyatlarda kuzatish imkonini berdi.Olingan kuzatuvlar nutqiy rivojlanish xususiyatlarini bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda o‘rganish muhimligini ko‘rsatdi. Bular bolaning tovush va bo‘g‘inlardan foydalanishi, alohida so‘zlar yoki iboralar orqali fikr bildirish imkoniyati, kattalar nutqini tushunishi va noverbal muloqot vositalaridan foydalanishidir. Ushbu jihatlarni birgalikda tahlil qilish bolaning nutqiy rivojlanishi haqida kengroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, mavjud kuzatuv ma’lumotlari qo‘llanilgan mashg‘ulotlardan keyin bolalarning nutqiy rivojlanishida qanday o‘zgarishlar yuz berganini miqdoriy jihatdan aniqlash uchun yetarli emas. Dastlabki va yakuniy

natijalar standart mezonlar asosida taqqoslanganligi haqida ma'lumot mavjud emasligi sababli, muayyan mashg'ulotlarning samaradorligi to'g'risida qat'iy xulosa chiqarish mumkin emas. Shu bois tadqiqot natijalari kuzatuv guruhidagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlari va kommunikativ imkoniyatlarining tavsifi sifatida talqin qilinadi. Umuman olganda, amaliy kuzatuvlar bolalar serebral falaji tashxisiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini individual yondashuv asosida o'rganish muhimligini ko'rsatdi. Bolalarning og'zaki nutqi, tovush va bo'g'inlardan foydalanishi hamda noverbal muloqot usullaridagi farqlar logopedik-pedagogik ishlarni rejalashtirishda har bir bolaning mavjud imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini asoslaydi.

DISCUSSION (MUNOZARA)

Mazkur tadqiqot doirasida olingan kuzatuvlar bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini individual yondashuv asosida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Kuzatuv guruhidagi bolalarda og'zaki nutq imkoniyatlarining turlicha namoyon bo'lishi, ayrim bolalarning tovush va bo'g'inlardan, boshqalarining esa so'z yoki iboralardan foydalanishi nutqiy rivojlanishni faqat yosh ko'rsatkichi yoki asosiy tashxis bilan izohlash mumkin emasligini ko'rsatadi. Bolaning nutqiy imkoniyatlarini baholashda nutqning ifodaviy tomonlari bilan bir qatorda, nutqni tushunishi va muloqotga kirishish usullarini ham hisobga olish muhimdir. Mazkur kuzatuvlarning mazmuni bolalar serebral falaji bo'lgan bolalarning kommunikativ rivojlanishiga bag'ishlangan xalqaro tadqiqotlar bilan muayyan jihatdan mos keladi. Xususan, K. C. Hustad va hamkorlarining 2017-yilda e'lon qilingan longitudinal tadqiqotida 24–53 oylik bolalarning kommunikativ rivojlanishi o'rganilgan. Tadqiqotda ikki yoshdagi muloqot imkoniyatlari keyingi rivojlanish ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi aniqlangan. Mualliflar nutqiy rivojlanish jarayonida individual farqlarni erta aniqlash va bolalarning kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olish muhimligini ta'kidlaydilar [1]. Ushbu ilmiy ma'lumotlar mazkur maqoladagi kuzatuvlarning ahamiyatini izohlashga yordam beradi. Biroq xalqaro tadqiqot natijalarini sakkiz nafar boladan iborat mahalliy kuzatuv guruhiga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish mumkin emas, chunki tadqiqotlarning ishtirokchilari va baholash sharoitlari farq qilishi mumkin. Kuzatuvlar davomida bolalarning o'z ehtiyojlarini tovushlar va imo-ishoralar orqali ifodalash holatlariga ham e'tibor qaratildi. Bu jihat kommunikativ rivojlanishning faqat og'zaki nutq bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. L. Pennington va hamkorlarining bolalar serebral falaji bilan bog'liq kommunikativ qiyinchiliklarga bag'ishlangan sharh maqolasida nutq va muloqot rivojlanishi turli omillar bilan bog'liqligi, jumladan, bolaning dastlabki nutqiy imkoniyatlari hamda serebral falajning klinik xususiyatlarini hisobga olish zarurligi yoritilgan [2]. Shu nuqtayi nazardan, bolaning so'zlashi cheklangan bo'lsa ham, uning muloqotga kirishish istagi, tovushli javoblari, imo-ishoralari va boshqa kommunikativ xatti-harakatlarini kuzatish logopedik-pedagogik ishni rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bolalar serebral falaji bo'lgan bolalarning nutqiy va kommunikativ rivojlanishini baholashga doir tavsiyalar ham individual yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Buyuk Britaniyaning Milliy sog'liqni saqlash va klinik takomillashtirish instituti (NICE) tavsiyalarida bolaning nutqi, tilni tushunishi va muloqot qilish imkoniyatlarini muntazam baholash, zarur holatlarda mutaxassis tekshiruvini tashkil etish hamda ehtiyojga qarab qo'shimcha va muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanishni ko'rib chiqish tavsiya etiladi [3]. Bunday vositalarga

rasmlar, predmetlar, belgilar va imo-ishoralar kirishi mumkin. Ushbu yondashuv mazkur tadqiqotda rasm va predmetlardan foydalanish hamda noverbal muloqot vositalariga e'tibor qaratishning amaliy ahamiyatini tushuntirishga xizmat qiladi. Amaliyot davomida artikulyatsion va nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlar orqali so‘z o‘rgatish, ritmik va musiqali mashqlar hamda didaktik o‘yinlardan foydalanildi. Bu faoliyatlar bolalarning nutqiy imkoniyatlarini turli vaziyatlarda kuzatish va ularni mashg‘ulotlarga jalb etish imkonini berdi. Biroq ushbu mashg‘ulotlarning qo‘llanilganligi o‘z-o‘zidan ularning samaradorligini isbotlamaydi. Mashg‘ulotlarning muayyan nutqiy ko‘nikmaga ta'sirini aniqlash uchun bolalarning boshlang‘ich va yakuniy holatini bir xil mezonlar asosida baholash, kuzatuvlarni muntazam qayd etish hamda o‘zgarishlarni taqqoslash zarur. Tadqiqot natijalarini talqin qilishda uning metodologik cheklovlarini ham hisobga olish lozim. Birinchidan, kuzatuv guruhi sakkiz nafar boladan iborat bo‘lib, olingan ma'lumotlar barcha maktabgacha yoshdagi bolalarga umumlashtirish uchun yetarli emas. Ikkinchidan, mavjud ma'lumotlarda standartlashtirilgan diagnostika natijalari va miqdoriy baholash ko‘rsatkichlari keltirilmagan. Uchinchidan, nazorat guruhi yoki mashg‘ulotlardan oldingi va keyingi natijalarni taqqoslashga asoslangan ma'lumotlar mavjud emas. Shu sababli tadqiqotning asosiy ilmiy qiymati muayyan logopedik usulning samaradorligini isbotlashda emas, balki kuzatuv guruhidagi bolalarning nutqiy va kommunikativ imkoniyatlarini tavsiflash hamda individual yondashuv zarurligini asoslashda namoyon bo‘ladi. Umuman olganda, amaliy kuzatuvlar va o‘rganilgan ilmiy manbalar bolalar serebral falaji tashxisiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishini kompleks ravishda o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi. Bolaning og‘zaki nutqi, nutqni tushunishi va noverbal kommunikatsiya vositalaridan foydalanishi o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi kerak. Shuning uchun logopedik-pedagogik faoliyatni tashkil etishda bolaning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, individual ehtiyojlariga mos vazifalarni belgilash va rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatib borish maqsadga muvofiqdir.

CONCLUSION (XULOSA)

Mazkur tadqiqot natijalari bolalar serebral falaji (DSP) tashxisiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini individual yondashuv asosida o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Andijon shahridagi maxsus maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyalanayotgan 2–4 yoshli sakkiz nafar bola bilan olib borilgan kuzatuvlar ularning nutqiy va kommunikativ imkoniyatlari bir-biridan farq qilishini ko‘rsatdi. Jumladan, ayrim bolalarda og‘zaki nutqning cheklanganligi, boshqalarida tovush va bo‘g‘inlardan foydalanish, ayrim hollarda esa ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan iboralar orqali muloqot qilish holatlari kuzatildi. Tadqiqot davomida bolalarning nutqiy rivojlanishini baholashda faqat tovushlarni talaffuz qilish yoki so‘zlardan foydalanish darajasi bilan cheklanib qolmasdan, kattalar nutqini tushunishi, o‘z istak va ehtiyojlarini ifodalashi, imo-ishora va tovushlar orqali muloqotga kirishishi kabi jihatlarni ham hisobga olish zarurligi aniqlandi. Bu esa bolaning kommunikativ imkoniyatlarini har tomonlama o‘rganish va mavjud ehtiyojlariga mos logopedik-pedagogik ishlarni rejalashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Amaliy mashg‘ulotlarda artikulyatsion va nafas mashqlari, tovushlarga taqlid qilish, rasm va predmetlardan foydalanish, ritmik va musiqali mashqlar, barmoq o‘yinlari hamda didaktik o‘yinlar qo‘llanildi. Ushbu faoliyatlar bolalarning mashg‘ulotlardagi ishtiroki, nutqiy reaksiyalari va muloqot usullarini turli vaziyatlarda kuzatish imkonini berdi. Shu bilan birga, mavjud kuzatuv ma'lumotlari mazkur

mashg‘ulotlarning samaradorligi to‘g‘risida qat’iy xulosa chiqarish uchun yetarli emas. Buning uchun kelgusida standartlashtirilgan diagnostika vositalari, aniq baholash mezonlari hamda dastlabki va yakuniy natijalarni taqqoslashga asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, bolalar serebral falaji tashxisiga ega maktabgacha yoshdagi bolalar bilan logopedik-pedagogik ishlarni tashkil etishda ularning individual nutqiy imkoniyatlari, kommunikativ ehtiyojlari va umumiy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish zarur. Har bir bolaning nutqni tushunishi, og‘zaki va noverbal muloqot vositalaridan foydalanishi hamda o‘z ehtiyojlarini ifodalash usullarini muntazam kuzatib borish individual rivojlanish vazifalarini belgilashga yordam beradi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati aynan shu jihatlarni aniqlash va logopedik ishlarni individuallashtirish zarurligini asoslashda namoyon bo‘ladi. Kelgusidagi tadqiqotlarda bolalarning nutqiy rivojlanish dinamikasini uzoq muddat davomida kuzatish, individual logopedik dasturlarni ishlab chiqish va ularning natijalarini ilmiy asoslangan mezonlar yordamida baholash tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratish, ularni jamiyatga integratsiya qilish va individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2025-yil 24-dekabrdagi 818-son qaror. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-7942665 (murojaat sanasi: 27.10.2026).
2. Vygotsky L. S. *Thought and Language* / ed. A. Kozulin. — Cambridge, MA: MIT Press, 1986. — 351 p.
3. Luria A. R. *Language and Cognition* / ed. J. V. Wertsch. — Washington, D.C.: V. H. Winston, 1981. — 264 p.
4. Hustad K. C., Allison K. M., Sakash A., McFadd E., Broman A. T., Rathouz P. J. Longitudinal development of communication in children with cerebral palsy between 24 and 53 months: Predicting speech outcomes // *Developmental Neurorehabilitation*. — 2017. — Vol. 20, No. 6. — P. 323–330. — DOI: https://doi.org/10.1080/17518423.2016.1239135.
5. Pennington L. Cerebral palsy and communication // *Paediatrics and Child Health*. — 2008. — Vol. 18, No. 9. — P. 405–409. — DOI: https://doi.org/10.1016/j.paed.2008.05.013.
6. National Institute for Health and Care Excellence (NICE). *Cerebral palsy in under 25s: assessment and management*. — NICE guideline NG62. — 2017. — URL: https://www.nice.org.uk/guidance/ng62/chapter/Recommendations (murojaat sanasi: 27.10.2026).